



ISLOM HUQUQI MANBALARI

Talaba: Turdiboyeva. M

Ilmiy rahbar: X.Yo'ldoshev

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom huquqining asosiy manbalari, ularning shakllanishi va ahamiyati tahlil qilinadi. Xususan, Qur'on, Sunnat, ijmo' va qiyos kabi manbalar mazmuni, ularning huquqiy masalalarni hal etishdagi o'rni ilmiy asosda yoritib beriladi. Shuningdek, maqolada islom huquqining rivojlanish jarayonida ushbu manbalarning o'zaro bog'liqligi va amaliy qo'llanilishi misollar orqali tushuntiriladi. Tadqiqot natijasida islom huquqiy tizimining mukammalligi va uning jamiyat hayotidagi ahamiyati ochib beriladi.

Annotation: This article analyzes the main sources of Islamic law, their formation, and their significance. In particular, it examines the content of the Qur'an, Sunnah, ijma (consensus), and qiyas (analogical reasoning), and explains their role in resolving legal issues on a scientific basis. The article also highlights the interrelationship of these sources and their practical application in the development of Islamic law through relevant examples. The study reveals the coherence of the Islamic legal system and its importance in social life.

Kalit so'zlar: Qur'on, hadis, urf, ijmo, masolihul-mursala, sunna, qiyos, istehson

Islom huquqi (Shariat) inson hayotining barcha jabhalarini tartibga soluvchi mukammal tizimdir. Ushbu tizimning barqarorligi va moslashuvchanligi uning manbalariga tayanadi. Fiqh fani (Islom huquqshunosligi) ushbu manbalarni "asliy" va "far'iy" kabi guruhlariga ajratadi. Asliy manbalarga Qur'on, sunna, ijmo va qiyos, far'iy manbalarga esa istehson, urf, masolih ul-mursala kabilarni oladi. Islom huquqining manbalarini asosan shariat, urf-odatlar va qonunlar tashkil etadi. «Shariat» so'zining lug'aviy ma'nosi «suvga olib boradigan yo'l» deganidir. Shunga asosan, shariat to'g'ri yo'l, ilohiy yo'l, qonunchilik degan ma'nolarni anglatuvchi islom diniy huquq tizimidir. Shariatda sof huquqiy masalalardan tashqari axloqiy



normalar va amaliy diniy talablarga ham qonun tusi berilgan. Ilk islom jamiyatga kirib kelganida uni huquqiy boshqarish uchun Qur'on asosiy manba qilin olinadi. Feodalizm rivojlanishi bilan Qur'on insonlarning ijtimoiy-iqtisodiy va diniy faoliyatida huquqiy jihatdan to'liq qamrab ololmaganligi sababli keyinchalik boshqa manbalarga ehtiyoj sezilgan. Islom ilohiyotchilari bir necha asrlar davomida shariat qonunlarini ishlab chiqadi va shariatga asos qilib Qur'on va sunna, keyinchalik esa ij'mo va qiyos olishadi. Bular fiqhda shariat manbalari (usul al-fiqh) deb nomlangan. Shariat diniy-huquqiy tizim sifatida VI-VII asrlarda tugal shakllanadi.

Qur'oni Karim Islom dinining asosiy muqaddas kitobi va shariatning eng oliy manbasi bo'lib, unda 500 ga yaqin huquqiy oyatlar (oyat al-ahkom) mavjud. U ibodat, oila, oldi-sotdi va jazo choralarini umumiy va qat'iy tamoyillar asosida belgilaydi. Qur'oni Karim 30 pora, 114 sura, 6236 oyatdan iborat. Qur'on suralarining 95 tasi 13 yil davomida Makka shahrida nozil bo'lib, makkiy suralar deb ataladi. Ularning 19 tasi esa 622-yili hijratdan keyin 10 yil davomida Madinada nozil bo'lib, madiniy suralar deb qabul qilingan. Bu ikki turdagi suralarning farqi shundaki, makkiy suralar asosan e'tiqod, ibodat masalalarini, oliy axloqiy fazilatlar, erkin fikrlik, ilmu tafakkurni targ'ib qilishga qaratilgan bo'lsa, madiniy suralar fiqhiy ahkom-muomalot, jinoyat va jazo, ommaviy munosabatlar, sulhu tinchlik bitimlari va musulmonlararo boshqa aloqalarga tegishlidir.

Qur'ondan keyin islom huquqining ikkinchi manbai Sunnati nabaviya (Payg'ambarimizning sunnatlari) hisoblanadi. U zotning o'zlari bunday degan edilar: **«Sizlar uchun ikki narsa qoldirdim, modomiki ularga amal qilib yursangizlar, hech qachon adashmaysizlar. Ular Allohning kitobi va mening Sunnattimdir».** Sunna haqidagi rivoyatlar hadislarida berilgan. Hadislar to'plamiga sunna deyiladi. Hadis arabcha rivoyat degan so'zdan olinib, islom dinida Qur'ondan keyingi muqaddas manba hisoblanadi. Hadislar Muhammad (SAV)ning hayoti, faoliyati va ko'rsatmalari haqidagi rivoyatlardan iborat. Qur'on musulmonlar jamoasining barcha huquqiy va axloqiy masalalarini qamrab ololmaganligi sababli VII asr oxiri – VIII asr boshida hadislar yozila boshlandi va asta-sekin tizimga solindi. IX-X asr boshlarida dindorlar orasida obro'li deb tanilgan hadislarining 6 ta to'plami vujudga



kelgan. Bular: Muhammad Al-Buxoriyning «Al-Jome' as-Sahih» kitobi, Muslim An-Nishopuriyning «as-Sahih» to'plami, Ibn Mojaning «Sunan» to'plami, Abu Dovud As-Sijistoniyning hadislar to'plami, Muhammad At-Termiziyning «Al-Jome' al-Kabir» kitobi, An-Nisoniyning «Sunan» kitobidir. Ulardan «Sahihi Buxoriy» va «Sahihi Muslim» ko'proq e'zozlanadi. Qur'onda hech narsa aytilmagan hollarda esa hadislarining ahamiyati yanada ortadi. Lekin hadislar Qur'onga zid kelib qolgan taqdirda ular manba kuchiga ega bo'lmaydi.

Vaqt o'tishi bilan musulmonlar jamoasi - ummada vujudga kelgan vaziyat va muammolarni Qur'on va sunna to'liq qamrab ololmagan. Shu tariqa shariatning yangi manbayiga zarurat tug'iladi va ijm'o islom huquqi (shariat)ning asosiy manbalaridan biri sifatida tasdiqlanadi. Ijmo, Sunnatdan keyin fiqh – islom huquqining uchinchi asosiy manbai bo'lib, u orqali belgilangan hukmlarga amal qilish vojib bo'ladi. G'azzoliy fikricha, ijmo mazhabiy masala bo'yicha Muhammad ummatining ittifoqi – kelishuvidir. Ij'mo (arabcha - yakdillik, yakdillik bilan qabul qilingan qaror, ijm'o al-umma - «diniy jamoaning yagona fikri») - Qur'on va hadislarda aniq ko'rsatma berilmagan huquqiy masalani hal etishda faqih va mujtahidlarning to'planib, yagona fikrga kelgan holda hukm chiqarishi (fatvo berishi)dir.

Qiyos - fiqhning to'rtinchi manbayi. Qiyos arabcha so'zdan olingan bo'lib, «taqqoslash», «solishtirish» degan ma'noni anglatadi. Bunga ko'ra, Qur'on va Sunnatda yechimi bor masalaga o'xshash bo'lgan yangi masalani illat (sabab) birligi asosida hal qilish. Masalan, mast qiluvchi barcha ichimliklar Qur'ondagi xamr (may) hukmiga qiyoslanib taqiqlangan. Qiyosning fiqhning to'rtinchi manbayi sifatida e'tirof etilishi hadisga borib taqaladi. Unda hikoya qilinishicha, Rasululloh (S.A.V.) bir kuni o'z sahobalaridan biri Muoz ibn Jabal raziyallohu anhuni Yamanga dindan ta'lim berishga yuborayotganida uning odil sudlovni amalga oshirishida nimalarga tayanishini so'raydi. U quyidagicha javob beradi: «Allohning kitobi bilan. Agar undan topmasam, Alloh rasulining sunnati bilan. Agar undan ham topmasam, ijti hod qilaman va ijti hodda nuqsonga yo'l qo'ymaslikka harakat qilaman!». Rasululloh (S.A.V.) bunday fikrni ma'qullagan ekanlar. Ijti hod arabcha «intilish», «g'ayrat qilish» so'zlaridan olingan bo'lib, diniy va huquqiy masalalar bo'yicha mustaqil fikr



yuritish prinsipidir. O'rta asrlarda faqat yirik musulmon faqihlari va ilohiyotchilari - mujtahidlar ijtihod huquqiga ega bo'lganlar.

Istehson so'zi arab tilida bir narsani boshqasidan yaxshi deb bilish, yaxshilash, ma'qullash ma'nolarini anglatadi. Fiqhda istehson "Usuliyar istilohida esa, dalil asosida xafiy qiyosni, jaliy qiyosdan ustun qo'yish yoki juziy hukmni kulliy asldan yohud umumiy qoidadan ushbuni taqozo qilgan xos dalilga asosan istisno qilishdir"¹. Oddiyroq tushuntiriladigan bo'lsa, istehson – bu masalani hal qilishning ikki yo'lidan qaysi biri musulmon jamoasi manfaatiga foydaliroq bo'lsa o'shanisini tanlab masalani hal etish. Masalan: islom huquqi bo'yicha go'shti harom bo'lgan jonzotlarning so'lagi tekkan narsa harom. Lekin bu umumiy qoidadan go'shti harom qushlar (qirg'iy, kalxat va boshqa) istisno qilingan. Chunki ular narsalarga tili bilan emas, balki tumshug'i bilan tegadi, suvni tumshug'i bilan ichadi. Ushbu qushlarning tumshug'i suyakdan iborat, unda so'lak yo'q. Shuning uchun mazkur qushlarning tumshug'i tekkan narsalar – suv, meva-cheva, va boshqalar halol hisoblanadi.

Islom huquqining qo'shimcha manbalaridan biri Maslahatul mursaladir. "Maslahat" arab tilidagi so'z bo'lib, "Manfaat", "Foyda" ma'nolarini anglatadi. Qur'on va Sunnatda rad etilmagan, lekin maxsus dalili ham bo'lmagan, jamiyat uchun foydali bo'lgan ishlarga ruxsat berishdir. Maslahatul mursala" usul ulamolari nazdida, shunday bir maslahatki, bu fiqhning birlamchi manbalarida amalga oshirish mumkin yoki mumkin emasligi aniq belgilangan harakat yoki harakatsizlikni sodir etish, faoliyatni amalga oshirish, shuni qilish haqida kelishish, qarorga kelishdir. Masalan Qur'oni karimni kitob holatiga keltirish haqida uning o'zida hech nima deyilmagan, bu haqda Muhammad (s.a.v) payg'ambarimiz hech nima demaganlar, uni kitob holatiga keltirish taqiqlanmagan ham. Payg'ambarimiz Muhammad(s.a.v) vafotlaridan so'ng sahobalar Qur'oni karimni kitob holatiga keltirish maqsadga muvofiqligini yoqlab chiqishgan. Bu taklif inobatga olinib, Qur'oni karim xalifa Abu Bakr ko'rsatmasiga binoan kitob holatiga keltirilgan.

Urf – bu an'ana sifatida umumxalq tomonidan qabul qilingan tartib - qoida; odat, rasm, tamoyil. Islom ulamolari fikriga ko'ra, "urf" deb kishilar o'rganib, odatlanib qolgan ishlarga, so'zlarga aytiladi. Shariatda urfning ikki turi bor: sahih urf



va fosid urf. Sahih urf – bu fiqhning asosiy manbalariga zid bo‘lmagan musulmon jamoasi uchun foydali bo‘lgan, yaxshilikka olib keluvchi, haromni halol, halolni harom qilmaydigan urfdir. Fosid urf – bu shariatga zid, musulmon jamoasi manfaatlariga mos kelmaydigan halolni harom, haromni halol qiladigan, oqibati yaxshilik bilan tugamaydigan urf. Masalan, dabdabali to‘ylar qilish.

Xulosa qilib aytganda, Qur‘oni Karim islom huquqini belgilash uchun asosiy manbadir va sunna va shu qatordagilari esa unga yordamchi desak noto‘g‘ri bo‘lmaydi. Islom dini va uning huquqiy qoidalarini yaxshi anglash va to‘g‘ri foydalanish uchun ushbu ahkomlarni to‘la-to‘kis tahlil qilib o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Imom Molik "Al Muvatto"46-kitob, 3-hadis.
2. A. Mo‘minov, J. Karimov "Dinshunoslik" (Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik). Toshkent, «Mehnat» nashriyoti, 2004-yil.111–120-betlar